

ՈՃԻ ՊԵՏՎԵՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՆԱՍՏԵԳՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ներան, ով կարողանայ իւր զգացմունքը դնել մի առարկայի մէջ, այնպէս որ այդ առարկան (object) ստիպէր ինձ նոյն զգացումն ունենալ, հետևապէս կենդանի կերպով իմ վրայ ներդրծէր—նրան ես կը կոչեմ պոէտ, ստեղծագործող—ասում է Շիլլերը, որի նամակները «Գեղարուեստի մասին» մինչև այսօր էլ կկաստիկ են համարուում գրական աշխարհում *):

Բաւական չէ միայն իւր մէջ զգացմունք, գաղափար ունենալ, այդ հօ ամեն մարդ ունի առանց բացառութեան, այլ և հարկաւոր է արտայայտել սրտինն ու մտքինը, և ահա այդ արտայայտման որակից է կախուած նաև բանաստեղծի որակը:

Շիլլերի մտքով բանաստեղծ է նա, ով իւր գաղափարներն ու զգացմունքները թղթին կամ մի այլ առարկայի յանձնելիս, նրանց մէջ է դնում իւր ներքին աշխարհի ամբողջ ոյժն ու թափը, այդ մոմենտի բոլոր զօրութիւնը, էներգիան, այնպէս որ երբ մի մարդ մօտենայ այդ առարկային, դիտէ նրան կամ կարգայ, նրա մէջ բարձրանան նոյն այն զգացմունքներն ու մըտքերը, որոնք վրդովել, ալեկոծել են բանաստեղծի սիրտն ու միտքը: Ուրիշ խօսքով բանաստեղծ է նա, ով կարողանում է իւր ստեղծագործութեան մէջ դնել իւր ներքին աշխարհը կենդանի, տպաւորիչ ու կոնկրէտ կերպով:

Ասացինք, որ արտայայտութեան եղանակից է կախուած բանաստեղծի որակը: Արտայայտութիւնը, ինչպէս յայտնի է, ներքինի համեմատաբար աւելի թոյլ պատկերն է, հետևապէս և մարդու ներքին հոգեկան ուժից է կախուած բանաստեղծի որակութիւնը:

*) Aesthetik. Moriz Carriere, I Theil, որից պատկերաւորութիւնը գրելիս մասամբ օգտուել եմ:

Քանի բանաստեղծի հոգին ընդունակ է արտաքին աշխարհի մարմնաւոր շօշափելի առարկաներին իդէալական ձեւ ու զգեստ հագցնել եւ ընդհակառակը իւր գաղափարներին եւ իդէաներին շօշափելի, կոնկրէտ տարագի մէջ դնել—այնքան նա արժանի է ստեղծագործող, պոէտ կոչուելու:

Բացարձակ ստեղծագործութիւն չը կայ. այդ գաղափարը յարաբերական է: Մենք բոլորս ամենայն օր անթիւ տպաւորութիւններ ենք ստանում արտաքին աշխարհից, մեր սիրտն ու սիտքը բազմաթիւ նորանոր պատկերներ են ստանում, բայց շատ քչերի մէջ այդ արտաքին աշխարհը իւր բոլոր բազմազանութեամբ մի կայուն հետք է թողնում: Շատ քչերն են կարողանում դեկավարել իրանց տպաւորութիւններն ու մի ամբողջութիւն ստեղծել: Ուրիշ խօսքով՝ շատ քչերի երեակայութիւնը (phantasie) այնքան վառ ու զօրեղ է, որ կարողանայ միս և արիւն տալ ստացած տպաւորութիւններին և թոյլ չը տայ, որ դրանք անհետ կորչեն:

Երեակայութեան պակասութիւնն ու թուլութիւնը առաջացնում է անկենդան, չոր ու անդոյն երկեր. որտեղ բացակայում է երեակայութիւնը, այնտեղ չի կարելի գտնել ստեղծագործութիւն, որովհետեւ երեակայութիւնն է միայն, սր հնարաւոր է դարձնում նոր բանի առաջացումը. նա է, որ հնարաւոր է դարձրնում հինը նոր ձեով, կամ հնի հիման վրայ բոլորովին նոր բան արտայայտելը:

Ըստ Շոպենհաուէրի՝ «Երեակայութեամբ օժտուած մարդիկ այնպէս են յարաբերում երեակայութիւնից զուրկ մարդկանց, ինչպէս ազատաշարժ, նոյնիսկ թեւաւոր կենդանիները ժայռերին կպած խեցիներին»: Փառուտի երկրորդ մասում Գեօթէն ամենաբարձր մրցանակը դարձեալ երեակայութեանն է տալիս.

Welcher Unsterblichen
Soll der höchste Preis sein?
Mit Niemand streit' ich,
Aber ich geb'ihn
Der ewig beweglichen,
Ymmer niuen
Seltsamen Tochter Yovis,
Seinem Schoskinde
Der Phantasie *).

*) Ո՞ր անմահին պէտք է տալ ամենաբարձր մրցանակը. ես չեմ վիճի ոչ ոքի հետ. բայց ես տալիս եմ դա Երամագղի յարաշարժ, միշտ նոր, շնաշխարհիկ ու սիրելի աղջկան՝ երեակայութեանը:

Երևակայութիւնն ըստինքեան մի բան չի կարող անել. նա մի տեսակ իշխողի, կարգադրողի դեր է կատարում մեր տպագւորութիւնների նկատմամբ: Նա արտաքին աշխարհից ստացած մեր պատկերները դուռն է մշակում և դրանց նմանուելով՝ շատ անգամ նոր պատկերներ է ստեղծում, որոնք երբեմն բոլորովին ինքնուրոյն են դուրս գալիս:

Երևակայութիւնը հանդէս է գալիս միայն այն ժամանակ, երբ մարդու ըմբռնող ուժերը արտաքին աշխարհից տպագւորութիւններ են ստացել, և այդ տպագւորութիւնները յետոյ նա աւելի զարգացնում է: Այստեղից հետևում է ուրեմն, որ երևակայութեամբ օժտուած մարդը քանի շատ զիտած լինի աշխարհը, շրջապատող իրերն ու առարկաները, այնքան իրական, վաստակաւոր ու բեղուն կարող է լինել նրա արդիւնքը, հակառակ դէպքում լոկ երևակայութեամբ օժտուած ու աշխարհին անտեղեակ, արտաքին աշխարհից սակաւ տպագւորութիւն ստացած մարդիկ ցնորական երկերի ու անմիտ, ֆանտաստիկ, ոչ իրական գործերի հեղինակ կարող են լինել: Որովհետև երևակայութեան ճշտիչը, կոնտրոլօրը դարձնալ իրականութեան մէջ պիտի որոնել, ամեն բանի սաղմը, հետևապէս երևակայութեամբ ստեղծած ամենայն հնարաւոր պատկերների հիմքը իրական աշխարհի մէջ է որոնելու: Բարձր ստեղծագործութիւնն արգիւնք է վերապայ, ազատ երևակայութեան և ճշմարիտ, անսուտ իրականութեան:

Արտաքին աշխարհից ստացած բազմաթիւ տպագւորութիւնները մնում են մեր ուղեղի մէջ, դրանց վրայ աւելանում են նորերը, հնրից շատերը մոռացւում են, մի քանիսները վերարտադրւում, միւսները մնում չը վերարտադրուած և այդպէս շարունակաբար իրար փոխարինում, լրացնում են: Այդպիսով մեր ուղեղը մտապատկերների մի կալէյդոսկոպ է, որտեղ արտաքին աշխարհից ստացած ազդումները՝ համապատասխան դրսի շրջապատին՝ անընդհատ շարժման մէջ են:

Սակայն երբէք չի կարելի ասել, թէ արտաքին աշխարհից ստացած որևէ մի մտապատկեր իսպառ անհետանում է մէկի ուղեղից. ուրիշ բան է, որ նա երկար ժամանակ անգիտակից դրութեան մէջ է մնում, կամ երբեմն և մինչև մարդու մահը չի վերարտադրւում, բայց ընդհանրապէս բոլոր հին մտապատկերները դուրսգործութեան պէս-պէս օրէնքների հիման վրայ կարող են վերարտադրուել և այն դօրութիւնը, որ անգիտակից դրութիւնից գիտակցական դրութեան է բերում մտապատկերը— իշխողութիւնն է: Յիշողութիւնը կարևոր դեր է կատարում արտայայտութիւնը պատկերաւոր դարձնելու գործում: Եթէ մի բա-

նաստեղծ գործ է ածու՛մ այնպիսի մի ոճ, որ լի է իրականից վերցրած ամեն տեսակ պատկերներով, բաղդատու թիւններով, այդ ապացոյց է բանաստեղծի նախ՝ հոգեկան ըմբռնող, տպաւորիչ զօրութեան, զուգորդող—ստեղծագործող երեակայութեան և երկրորդ՝ անպայման կերպով նրա ունեցած յիշողութեան, որովհետև առանց յիշողութեան՝ երբեմն ըմբռնուած բաղձաթիւ մտապատկերները կարող են բոլորովին յետ մղուել ու չը վերարտադրուել:

Այսպիսով ուրեմն արտայտութեան կամ ոճի պատկերաւորութիւնը կախուած է արտաքին աշխարհի նկատմամբ մարդու խոր ու ճիշտ ըմբռնումից, վառ և ստեղծագործող երեակայութիւնից և օժանդակ յիշողութիւնից:

Նայելով բանաստեղծի արտայայտութեան, նրա ոճի յատկութիւններին, կարելի է մօտաւորապէս գաղափար կազմել նրա ներքին, հոգեկան աշխարհի արգասաւորող ոյժի և զօրութեան, թափի մասին:

Կան գրողներ, որոնք ընդունակ են արտաքին աշխարհն ամենայն մանրամասնութեամբ իրանց հոգու մէջ ընդունելու և այնտեղից աւելի դուրս, աւելի մշակուած լոյս ընծայելու—և որոնք սակայն չեն կարողանում իրանց ստացած բաղձազան տպաւորութիւններն ու պատկերներն անբողջացնել, մի զեղարուեստական միութիւն առաջացնել. նրանց ստեղծագործութիւնները մնում են հատուածական:

Քանի զեռ բանաստեղծի ներքին ստեղծագործող ոյժը մտադաշ է, քանի նրա հոգեկան կարողութիւնները զեռ որոշ կայունութեան չեն հասել, քանի նրա ծնող, արտադրող աշխարհը մի որոշ գոյնով չի ներկուել, մի հաստատուն, աներկբայ ու անյեղլի գրոյմով չի ամրապնդուել, ուրիշ խօսքով քանի զեռ բանաստեղծը մտքով ու հոգով հասուն չէ, այնքան նրա երեակայութիւնն ուղղուած կը լինի անորոշ, տարտամ առարկաների, այնքան նրա ցանկութիւնները ոտմանտիկական, իրական հողից զուրկ, այնքան նրա պոէզիան մշուշապատ ու մութ, այնքան նրա ներքին աշխարհից դուրս եկած արդիւնքները զրա համեմատ հատուածական կը լինեն, կտորներ, որոնց մէջ պակասում է ամբողջացնող ոյժը—երեակայութեան բարձր աստիճանը, կտորներ, որոնցից իւրաքանչիւրը սակայն առանձին վերցրած հարազատ բանաստեղծութեան իսկական նմուշներ կարող են լինել:

Երբ մարդ ունի արտաքինն ըմբռնելու և դա իր ստեղծագործող ներքին աշխարհում գտելով ու իր միացնող, յօդիչ և բնակալուծեան շնորհիւ ամբողջացնելով՝ տպաւորիչ ու նկարորէն արտայայտելու ունակութիւնը, նա արդէն բանաստեղծ է, և նրա ոճն անկասկած պատկերաւոր է:

Պատկերաւոր ոճի արտայայտութիւնը խիստ բազմազան է: Պատկերաւորութեան հիմքն է բազդատութիւնը իր երկու կողմերով՝ նմանութիւն կամ համեմատութիւն և հակադրութիւն: Բազդատութիւնն է համարեա այն հիմնաքարը, որից ծագում և զարգանում են միւս բոլոր պատկերները: Այլաբանութիւն, փոխարերութիւն, զիմումներ՝ պատկերաւոր ոճի էական տարրերն են: Այդպիսի ոճի առանձնայատկութիւններից է նաև մակդիրներ գործածելը, որը բնականաբար հետևում է պատկերաւորութեան գաղափարից: Օրինակ՝ լուսափթիթ ամպ, ատրուշան աչք, հրդեհ սիրտ և այլն: Մակդիրը կիսատ պատկեր է լինում ընդհանրապէս, որ բանաստեղծի երևակայութեան մէջ իհարկէ ամբողջ է լինում: Այնուհետև ընթերցողին է մնում իր երևակայութեամբ լրացնել պոէտի թերի պատկերը:

Որևէ բանաստեղծի ոճն ուսումնասիրելիս, մանաւանդ երբ ի նկատի ունենք յատկապէս պատկերաւորութիւնը, խիստ կարևոր է զանազանել գոնէ մօտաւորապէս, թէ արդեօք այդ բանաստեղծի գործածած պատկերներն իր իսկ հոգուց են բրդխում, ինքնատիպ են, թէ ուրիշից առած, արդէն որոշ հասարակութեան կամ մարդկանց շրջանում սովորական դարձած դարձուածքներ: Շատ անգամ մենք կարգում ենք որևէ ոտանաւոր, ուրախանում, հրճուում ենք նրա տպաւորիչ, գունիչ և երևակայալից պատկերների համար, գովում ենք գրողի ստեղծագործական տաղանդը, բայց գուրս է գալիս, որ նրա ոտանաւորի մէջ եղած գովասանքի արժանի բոլոր տարրերը փոխառութիւն են... Այդպիսի բան շատ է պատահում: Եւ այն էլ պէտքէ ասել, որ շատ դժուար է ճշտել, որ պատկերներն են հեղինակինը, որը ուրիշից վերցրած: Դա արդէն ուսումնասիրողի քննողական հոտառութիւնից և բանաստեղծի երկերի ամբողջական տպաւորութիւնից է կախուած:

Մեր անցեալ գրականութեան մէջ առայժմ մեզ յայտնի է միայն մի գրող, որ ամենայն իրաւամբ արժանի է ստեղծագործող անուան. դա մեր հայ ժողովրդին լաւ ծանօթ Գրիգոր Նարեկացին է: Այդ հասարակ վանականը օժտուած է եղել այնպիսի վառ երևակայութեամբ, նրա հոգեկան ըմբռնող ուժերն այնպէս զարգացած, նուրբ ու զիւրազգաց են եղել, որ իրանց թողած արգիւնքով մինչև այժմ իւրաքանչիւր ուշադիր ընթեր-

ցողի ապշեցնուս են: Նարեկացին գրելուց առաջ արդէն իր հոգու մէջ կոնկրէտ ձևերով հանդերձաւորել, պատկերաւորել էր դրօսից ստացած իւրաքանչիւր տպաւորութիւն, ամեն մի ազդում: Նրա հոգևոր աչքի՝ նրա երևակայութեան առաջ միշտ կենդանի, միշտ շարժուն են եղել այն սարսափներն ու արհաւիրքները, որ ֆանատիկ քրիստոնէի անսահման երևակայութեամբ պատրաստուած են մեղաւորների համար, և այն հրճուանքն ու ցնծութիւնը, որոնցով ներդաշնակութեան ձգտող ու սոսկալի անորոշութիւնից ազատուել տենչող խղճուկ մարդկութիւնը անյիշատակ ժամանակներից իրան փայփայել, հանգրստացրել է, որոնցով իւր մէջ ևս եկող ըմբոստ ոգին առժամ մի լուսեցրել է:

Դժբախտաբար Նարեկացին յօղիչ, զօրեղ երևակայութեան ու պատկերաւոր, գունեղ արտայայտութեան կողմից չունեցաւ իւր արժանաւոր յաջորդը:

Ռուսահայ բանաստեղծներն ընդհանրապէս վերցրած աչքի չեն ընկնում իրանց տպաւորիչ, նկարչական ոճով, նրանց երկերը մեծ մասամբ ազդում են մեր մտքի, ուղեղի վրայ, առանց ուժգին կերպով ազդելու նաև մեր սրտի, զգայմունքի վրայ: Նրանք մեծ մասամբ գաղափարի քարոզիչներ են վարդապետական-խրատական կամ երգիծարանական ձևով: Մեր ուսահայոց բանաստեղծներից քչերն ունեն միջակ պատկերաւոր ոճ, շատ քչերի երևակայութիւնը հազաւագիւտ զէպքերում թողնում է չրջապատող պրոզայիկ իրերն ու թեմաները և ստեղծագործողի արագաթօնի թևերով սլանում զէպի իղէալական, զէպի բանաստեղծական աշխարհը—զէպի հարազատ պոէզիան:

Ոճի պատկերաւորութեան կողմից աւելի առաջ են համեմատաբար թիւրքահայ բանաստեղծները:—Սյդ երևոյթի հոգեբանական խոր արմատները պէտք է որոնել անշուշտ գլխաւորապէս անհատական առանձնայատկութիւնների, ինչպէս նաև տեղաւորման, դիրքի ու այլ բարդ պայմանների մէջ:

Թիւրքահայերի մէջ ոտանաւոր գրողների ահագին բազմութեան ցած և սովորական մակերևոյթից բարձրանում, վերանում են առանձնապէս Ալիշան, Ս.Ճէմեան, Պէշիկիթաչևան... և այլք՝ բոլորուելով իրար շուրջ և տեղ բաց անելով՝ պատկերաւորութեան մէջ իրանց բոլորին գերազանցող մի պատանու, որ ծնած օրից ի վեր «հիւղի հառաչ» է եղել, որի «հանճարը վնին մէջ գանդ մ'եղաւ, առանց մարդկութեան ելթերին մէջ զիսաւոր մ'ըլլալու»—միով բանիւ՝ որի անունն է աղքատութեան չահատակը—Պարզ է, որ մեր խօսքը Պ. Դուրեանի մասին

է*)։ Ոճի պատկերաւորութեան կողմից պատանի Դուրեանը միշտ կը մնայ մեր բանաստեղծութեան մէջ իբրև հետեկու արժանի գեղեցիկ օրինակ։

ԳԷՈՐԳ ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ

*) Դուրեանի մասին տես «Մուրճի» № 3-ում տպուած «Հեծեծանքների կրգիչը»։